

Bírálat

Szilágyi Zsófia: *Móricz Zsigmond* című akadémiai doktori értekezéséről

Szilágyi Zsófia akadémiai doktori eljárás keretében benyújtott értekezése, ami 2013-ban könyvalakban is megjelent már, az elmúlt évtizedben szisztematikusan elvégzett Móricz-kutatásainak eredményeit gyűjti egybe. A kitartóan és igen termékenyen folytatott vizsgálódás dokumentálása volt számos tanulmány és a 2008-ban publikált *A továbblő Móricz* című kötet is, amelyben Szilágyi Zsófia az író utóéletét, így a kortárs irodalomban fellelhető hatását vette górcső alá. Utóbb már a teljes pályakép megrajzolására törekedett, amikor az életrajz és a művek viszonyrendszerét helyezte kutatásainak középpontjába. Szilágyi Zsófia bravúrosan sokrétű vizsgálódásainak, egyre terebélyesedő kritikusi és történészi munkásságának ez a mindinkább sajátjává vált fókuszterülete is olyan eredeti teljesítményt mutat, ami méltán váltotta ki a kortársi irodalomértelmezők igen széles mezőnyének egyértelmű megbecsülését. Az értekezés úgy ad átfogó képet Móricz Zsigmond életművéről, hogy közben megőrizve újítja meg a klasszikus monografikus feldolgozás bevett mintázatát. A fejezetek elrendezése alapvetően időrendi logikájú, ám az érvvezetés előre- és visszautalásai, komparatív fogásai, tematikus csomópontjai az életmű egyes szakaszait akár többszörösen, egymással kölcsönhatásban, belső viszonyainak differenciáiban, egyfajta – folyvást újrendező - hálózatosságban teszik az értelmezés tárgyává. A disszertáció szerzőjének egyik fő erénye, hogy a szaktudományos megközelítés és a tudományos ismeretterjesztés hamis és nálunk különösen áldatlan ellentétét igyekszik hatálytalanítani, arra törekedvén, hogy úgy legyen szakszerű, hogy közben a szélesebb művelt közönség érdeklődéséről se kelljen lemondania.

A legapróbb részletekre is figyelő archeológus leginkább az önábrázolás és a „kiábrázolódás”, az önarckép és arckép (*arculat* és *imázs*) óhatatlan *interpenetrációjának* és ugyanakkor *különbségének* állandó újraalkotásával beszélte el a klasszikus magyar író életútját, rajzolta meg pályaképét. Oly módon, hogy az életrajz kontextusának fölépítése és alkalmazása során a biografikus tényezők nem egyszerűen valamely szerzőelvű, produkcióközpontú olvasásmód támasztékaiként lépjenek működésbe, hanem olyan történelmi, művelődéstörténeti, gazdaságtani és politikai összefüggések közegeként, amelyek nélkül egyébként aligha lehet belátni az egyes Móricz-művek példaértékét. Az írói és történészi arculatépítéstől az irodalmi üzemmódok alakulásáig, a rétegzett íráskultúrától a hullámzó pénzügyi viszonyokig, az érzelmi-lélektani diszpozícióktól az irodalmi komparációig. Az író életének árnyaltan felidézett művelődéstörténeti, szociológiai és politikai aspektusai jelentősen hozzájárulnak az irodalomtörténeti folyamatokban elfoglalt

helyének kijelöléséhez, valamint szöveg és élet, irodalom és annak „kütkapcsolatai” közötti viszony összetettebb megértéséhez.

Módszertani vezérelvként voltaképpen ez utóbbit igyekeznek megragadni a disszerens a könyv bevezetőjében, amikor megértési érdekeltségét az irodalom és a „valóság” elkülönítésével hozza összefüggésbe: „Én a »regényesített«, sokszor szimbolikussá tett életrajzi történeteket és a valóságot szeretném elkülöníteni” (7.). Az igencsak vitatható fogalmon, a „valóságon” itt egyfajta életanyag értendő, valami nem írott, vagy nem Móricz által írott, ami az író műveinek és nem mellékesen igen aktív arculatépítő tevékenységének alapjául szolgált. Az „elkülönítés”, vagyis a különbségtétel viszont éppen az elkülönítés – legalább átmeneti – felfüggesztésével állhat elő, vagyis a különböző státuszú (közegű, műfajú) szövegek összeolvasásával. Erre a műveletre Szilágyi Zsófia gyakran a „párbeszéd” kifejezéssel utal (pl. „Az életrajz feltárására is vállalkozó Móricz-monográfia így kizárólag élet és szöveg, napló és szépirodalom, dokumentum és fikció *párbeszédének* vizsgálatából indulhat ki”¹². ; „...a *Légy jó mindhalálig* ugyanis az íróvá válás regényeként is olvasható, s ebben az olvasatban Debrecen nem egy valós helyszín irodalmi változata, hanem szimbólum. Az a város, amely elüldözi az írókat, majd évek múltával »megbocsát nekik« és könnyek közt visszafogadja őket – ha nem életükben, akkor haláluk után. Legfőképp és leghangsúlyosabban Csokonait, akinek sorsával [legalábbis annak az irodalomtörténetben és az oktatásban rögzült változatával] Nyilas Misi története sokszorosan párbeszédbe lép.” 57.). A *párbeszédbe léptetés* az értekezésben egyrészt kontextusok szövegekhez rendelését, s egyszersmind a különböző kontextusok és közegek (pl. a nyilvános és a privát) közötti eltérések számontartását, másrészt a szövegek kommentálását, néhol nyelvi-szemiotikai elemzését jelenti. Szilágyi Zsófia az életrajz összefüggéseit, s velük az egymást követő politikai-ideológiai és esztétikai diskurzusokat, valamint a sajtótörténeti és művészetközi összefüggéseket nagy felületen hozza játékba - az irodalmi művek értelmezésének gondosan kimunkált keretével. Disszertációja ott megoldottabb és hatékonyabb, ahol elsősorban a Móriczhoz kapcsolt arculatok és imázsok történeti feltételrendszerét, s így változékonyságát tárja fel, megmutatva, hogy az író életművének önelbeszélései, illetve irodalomtörténeti elbeszélései (pl. a nyugatosok által, majd az ötvenes-hatvanas években) miképpen hatottak a művek értelmezésére és értékelésére. Az arculatépítés, az imázs alakulása és a kultusképződés nem véletlenül középponti kérdése a monográfiának, hiszen a Móricz-olvasásnak ezek olyan megkerülhetetlen elemei, amelyek a műképződés/értelmezés

ideologikus kiszámíthatóságának és ugyanakkor temporális kiszámíthatatlanságának relációjában is fontosak. Szilágyi Zsófia lenyűgözően kiterjedt archeológiai-filológiai vizsgálatait – sok más mellett - a születési idő és helyszín kérdéséről (18-32.) Móricz (szokásosan ellentmondásos) Debrecen-képén (55-65.) át a szatmári népköltési gyűjtés és a gyűjtött meseanyag jelentőségének (meseiség, élőbeszédesség) hangsúlyozásáig (103-127.); Móricz *Nyugathoz* való viszonyának precíz taglalásától (134-150. ill. 475-490.) a *Tükör*-köteteken (218-226.) és az 1928-as év regénykínálatán (381-398), valamint a nevezetes írói turnékon (415-425.) át a Litkei Erzsébet-kapcsolatig (634-660.) fáradhatatlan feltáró munkáról, rendkívüli avatottságról és árnyalt érvelési készségről tesznek tanúbizonyságot. Ez a tárgyyszerű, rendszerező és rendteremtő argumentáció nagy mértékben járul hozzá Móricz alakjának és írásművészeti közegének, összességében egy mások számára példaemberré váló 20. századi író-értelmisségi sorsának újraértéséhez.

Hasonlóan jótékony hatásúak az egyes alkotások életművön belüli és kívüli összehasonlításának műveletei, amelyek mint tágasabb *kontextus-teremtési*, illetve *komparatív* eljárások a disszerens vizsgálódásaiban rendre előtérbe kerülnek. Szilágyi Zsófia a *Légy jó mindhalálig*ot a 20. század első felében keletkezett tanár- és iskolaregényekkel (Karinthy, Musil, Heinrich Mann, Babits, Kosztolányi, Márai műveivel és főként a regényben közvetlenül idézett Edmondo de Amicis-regénnyel) összevetve tárgyalja (55-65.). Felveti, hogy az 1907-08-ban a *Pesti Hírlap*nak fordított francia erotikus tárcák hatással lehettek olyan művek megírására, mint a *Csipkés Komárominé*, a *Sárarany*, *Az Isten háta mögött*, az *Árvalányok* vagy *A fáklya* (127-133.). A disszerens Schöpflin Aladár nyomán hozza szóba a *Bűn és bűnhődés* esetleges hatását a *Szegény emberekre* (238-239.). A *Változatok Bovarynéra* (169-210.) és a *Kultúrák keresztútján* (441-474.) című fejezetek már címükkel is jelzik az összehasonlítás igényét. Az előbbiben Flaubert regénye a komparatív elemzés egyik alapja, az utóbbiban a *Barbároknak* Móra István (*Párbaj*, (1898), Mihail Sadoveanu (*A balta*, 1930) és Ivo Čipiko (Pásztorok, Čobani, 1912) műveivel való összevetése kerül a középpontba (468-474.).

Az érveztetés hatékonyságának alapvető feltétele és fokmérője a korábbinál összetettebb kontextus-teremtés árnyaltságán túl az értekezésbe foglalt műelemzések meggyőző ereje, valamint e két tényező egyensúlyának, lehetséges összedolgozottságának mértéke. Jó néhány példát sorakoztathatunk fel ennek a meggyőző ötvözetnek a sikerét bizonyítandó, ezek közé tartozik többek között *A galamb papné* (175-188.), vagy a korábbi

repció által igencsak elhanyagolt *Míg új a szerelem* (532-539.), illetve a *Rab oroszán* (607-616.) tüzesebb vizsgálata; a már említett *Barbárok*-kommentár, vagy a *Kamaszok* elemzés-részlete (Dosztojevszkij- és Márai-párhuzamokkal, 374-379.), s finomabb megfigyeléseivel az *Árvácska*-interpretáció (a hangzáshoz és a halláshoz kapcsolt perspektíva-váltás; szó- és hangszintű jelentésképződés stb. 643-652.). Mindazonáltal, ha tetten érhető a disszertációban némi teljesítményingadozás, akkor leginkább a szövegekben rejlő szemiotikai potenciál, a jelentéstani nyitottság, a többféle olvashatóság kipróbálásának teljesítményét érheti némi kritika. Mégpedig azért, mert az értekező nem egyszer megelégszik a szóban forgó szövegnek a hozzárendelt kontextussal való megfeleltetésével, így az elemzés nem annyira a *különbségek* megteremtésében lesz érdekelt, mint inkább ezeknek a hasonlóságokban való feloldásába torkollik. Az *Isten háta mögött*nek más vonatkozásban igencsak eszélyesen elvégzett motívum-, téma- és rítuselemzésében is felbukkan az a kitétel, hogy Veres Laci alakja „megismétlődik” a káplánében és „folytatódik” az albíróében (195.), vagy hogy „a kisváros világot tematizáló Móricz- és Kosztolányi-regényekben” Lotman egyik regénymodellje „valósul meg” (199.). A 238. lapon, a *Szegény emberek* komparatív szempontokat érvényesítő kommentárjában azt olvassuk, hogy „Móricz (...) egészen pontosan írta le az orvosilag akkor még nem ismert poszttraumás stressz szindrómát”. A *Pillangóról* a disszerens megállapítja, hogy egy „felismerés művé írodása” (95.). Fölmerül a kérdés, hogy vajon a tudományos modellnek, a pszichológiai vagy bármely más fenomennek való megfeleltetés mennyiben és mennyire ideje korán gátolja meg a szemiotikai potenciál kiaknázását? Hogy a textuális esemény – így az *Isten háta mögött* Szilágyi Zsófia által némiképp elhanyagolt modális sokértelműsége, vagy a *Szegény emberek* tudatábrázolásában felépülő, antropológiai példaértéket kölcsönző perspektivikusság - performativitásának önnön fenomenális vetületébe való be- vagy visszaillesztése (mint a fenomenalizáció erőszakossága) mennyiben áll ellentétben az irodalmi értelemképződés poétikai-retorikai alapú lezárhatatlanságának tapasztalatával? Az autentikus irodalomnak azzal a jellegzetességével, hogy az éppen a kontextusok önmagukba záródásának lehetetlenségét használja ki. Van ahol persze a műképződés és értelmezés viszonylatában éppenséggel a mű marasztalható el az egyszerűsítés tekintetében. Alighanem így van pl. a *Csipkés Komárominé* esetében is, amely lehetséges, hogy „a némi aktus irodalomba emelésének kísérleteként is olvasható” (155.), - jóllehet valamely érzékisége éppen ezen aktus kiábrázolatlanságából, halasztásából fakad, ha fakad – ám ennek a meglehetősen másodlagos erotikus lektúrnek sem a szövege, sem a disszerens

általi elemzése nem győz meg arról, hogy a *Hét krajcárnál* összetettebb írásmű lenne. Utóbbi rövid kommentárja Ady, Kosztolányi és Móricz véleményét visszhangozza, amikor a „szimbólummá válás” és „meseiség” elemeit emeli ki. Ám adós marad annak magyarázatával, hogy milyen értelemben válik szimbólummá, és főként *milyen értelemben vett szimbólummá* a kisfiú alakja, valamint a pénzkeresés; s hogy mit is értünk az anya által kezdeményezett gyermeki szerepjátásra vonatkoztatott „meseisegen”, miközben olyan pertinens mozzanatok, hatástényezők számbavétele marad el, mint a *nevetés* és *sírás* átbillenő antropológiai fenoménjei, vagy a szavak kettős értelmét kihasználó ironikus-tragikus modalitás. Szoros összehasonlító szövegelemzések híján azt is nehéz belátnom, hogy *Az Isten háta mögött* mennyiben vált „a *Bovaryné* szétírásának egyik sikeres kísérletévé” (189.). Megtudunk-e ily módon győződni arról, hogy a Móricz-mű az elbeszélés *perspektivikus*, *diskurzív* és *modális* vonatkozásában, valamint *tropológiai* dimenziójában és *idiomatikus* rendszerében miképpen lép párbeszédbe a francia regénnyel?

Voltaképpen az elbeszélte történetre és a karakterekre összpontosító referencializáláson túl ez utóbbi szempontok összefüggésrendszere hiányzik például a *Légy jó mindhalálig* példaértékének árnyaltabb megkonstruálásához is. Most a mű kommentárjából csak egyetlen szálát, az ún. Csokonai-párhuzamot kiragadva utalnék itt az elbeszélés perspektivikusságának és hangnemének jellegzetességeire. Mint tudjuk, Nyilas Misi megvásárolja a Csokonai-könyvet, amiről csak utóbb tudja meg, hogy nem verseket tartalmaz, hanem életrajzot, s minthogy nem ért belőle semmit, hamar felhagy az olvasásával. Nem tudván a belbecsről, csak a külcsín foglalkoztatja, s a birtoklás élvezetét csak fokozza, hogy ráírja a saját nevét. A birtokbavétel, a másik név letörlése és a saját név felírása, mint egyfajta aláírás nem a bensővé tett, értelem szerinti átvevést jelenti, s ez az *infantilis külsődlegesség*, pontosabban annak a *szereplői* tudathoz kapcsolható értelme valamelyest *ironikus* távlatba helyezi a Csokonai Vitéz Mihály és Nyilas Misi sorsa között megvont párhuzamot. Szilágyi Zsófia némi alappal írja, hogy „a költőelőd sorsa, különösen a Debrecenhez fűződő viszonya, a kollégiumból való eltávolítása (pontosabban annak az irodalomtörténetben és az oktatásban ránk hagyományozott képe) Misi regénybeli sorsának mintája lesz” (58.), ám e tekintetben is fontos különbséget tenni a *szereplői*, az *elbeszélői* és a *szerzői* távlatok között. Már magukban a felsorolt történetelemek értelmezésében is érdemes a hasonlóságok jelentős különbségét megállapítanunk, például Csokonai és Misi viselt dolgai, pere és azok következményei között, s ezentúl arra is figyelni, hogy Misi saját tanúságtétele szerint egy szót sem ért az

életrajzból, s nem is olvassa el azt. Kétségtelen, hogy egy futó pillanat erejéig valóban felfedezi az analógiát: „Csokonait is kicsapták az iskolából. Debrecenben, még a harangot is meghúzták, mikor kicsapták... Kicsit megborzong, talán ő utána is meg fogják húzni a kollégium csengőjét, s az egész iskola tudni fogja, hogy ki van csapva.” Ám az idézett részlet sem csak megerősíti a hasonlóságot, hanem a különbségekre is utal, egyrészt a harang és a csengő parodisztikus (persziflázs-szerű) cseréje, másrészt a proleptikus szerkezet halasztó aktusa révén, mely a kijelentés referenciáját a jövőbe helyezi, s mint utóbb tudjuk: a félelemnek/vágnak ez a jövőbe tolt oka nem „következik be.” Innen nézve az mindenképpen *túlprogramozottá* teszi a regény példaértékének körvonalazását, ha úgy értjük, hogy „Misi számára önigazolást is jelent, hogy Csokonai sorsát látja megisméltódni a sajátjában: ez részben magyarázatot adhat arra, miért nem lép fel határozottabban a meghurcoltatása ellen, illetve miért tűnik időnként gögösnek.”(60.) Az idézett passzus kivételével ugyanis nincs nyoma annak, hogy Misi Csokonai sorsát a sajátja értelmezőjének tekintené, s a cselekmény fordulataiból kiolvasható – egyébként már csak a krisztusi allúziók odakapcsolása révén is különbségeket termelő - párhuzamok érvényesítése inkább az elbeszélői és a szerzői távlatok köthetők. E szétválasztás enged rálátni a regény perspektivikus-diskurzív rendszerének arra a vonására, hogy a főszereplő sorsának példaértéke meghaladja szereplői horizontját. Ez pedig – kiegészülve a szereplői replikák (pl. Misi és Bella, vagy Misi és a nagybátyja jelenete) perspektivikus váltásaival, helyettesítéseivel - óhatatlanul kettős távlatot teremt az olvasó számára, ami az *irónia* performatív modalitását kölcsönzi a regény egyes passzusainak.

Mindez azzal a nem tragikus és nem melankolikus, hanem sokkal inkább derűre okot adó példaértékkel olvasható, hogy az irodalmi értelemképződés nem zárható le, s hogy Móricz Zsigmond legjobb művei tovább hordozzák és kínálják az olvasás izgalmát. Szilágyi Zsófia az irodalom- és művelődéstörténeti összefüggések átrendezése, az új olvasatok *el-* illetve *elő*készítése tekintetében komoly és igényes szakmai teljesítményt nyújtott. Disszertációjában hatalmas korpuszt mozgató meg, miközben a szelekciós elv vonatkozásában a bevett irodalomtörténeti értékrend követésén túl olyan szövegekre irányította a figyelmünket, melyeket eddig elkerült a történészek tekintete. E nagymonográfia révén egy átrendezett, árnyaltabbra festett és körültekintően megmagyarázott képet kaptunk Móricz Zsigmond pályájáról.

Szilágyi Zsófia disszertációja értékes tudományos munka, jelentős hozzájárulás a magyar és a nemzetközi irodalomtörténeti kutatásokhoz. Eredményei biztos alapot szolgáltatnak a nyilvános védés kitűzéséhez és az MTA doktori cím odaítéléséhez.

Debrecen, 2015. január 16.

Szirák Péter